

ÇUKUROVA VE KIBRIS HALK KÜLTÜRÜNDE ÖLÜMÜ ALGILAMA

Erman Artun*

Giriş

Ölüm, bir hayat gerçeğidir. Her kültürde bu kavramların etrafında gelenekler oluşmuştur. Ölüm kaçınılmaz bir gerçek olarak insanları meşgul etmiş, farklı kimseler tarafından olduğu gibi ölüm ve mezarla ilgili duygular zamanla toplumun gören gözü, işiten kulağı ve söyleyen sözü olan âşıklar aracılığıyla şiirlerde dile gelmeğe başlamıştır. Âşıkların ölümle ilgili şiirlerinin bir bölümü bireysellik çizgisini aşarak duygu ve düşünce yoluyla topluma mal olarak anonimleşir. Ölüm ve mezar temalı şiirlerin odak noktasını insan oluşturmaktadır.

Ölüm, insan hayatının sonu ve doğal olarak da geçiş dönemlerinin son aşamasıdır. Ölüm ilk çağdan günümüze kadar her toplumun çaresiz kaldığı bir durumdur. Çocuk, genç, yaşlı herkesin başına gelir ve ertelenemez, üstesinden gelinemez. İnsanoğlunun bu sonsuz yenilgiye ağıtlarda bir isyan olarak ifade edilir (Avcı, 1998; 157).

Tarihsel süreçte, her kültürde olduğu gibi Türk kültürünü belirleyen değer norm, sosyal kontrol öğeleri ve formlar değişikliğe uğramıştır. Bir çok kültik ve ritüel özlü işlemin ve pratiğin uygulanmasını gerektiren ölü kültü çeşitli bölgelerde yerel özellikler göstermekle birlikte ana çizgisi bakımından benzerlikler gösterir. Her yörenin kendi inanç, görenek, estetik ve sosyo-ekonomik anlayış ve değerlerine göre değişebilen ama hepsinin özünde insan olan bir takım inanma ve pratikler vardır. Toplumca inanılan

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi Fen- Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü(emekli öğretim üyesi), Balçalı /Adana

bu doğrultudaki her tür inanma ve pratik bu etkinliklerin içindedir. İnsanlar geçmişle gelecek arasında bir bağlantı kurmaya çalışmışlardır.

İnsan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan ölüm, hayatın son bulması anlamını taşıdığı için tarih boyunca insanlar için farklı bir önem taşımıştır. İlkel çağlardan günümüze kadar uzanan süreçte insanlar ölen kişiler için her biri kendi içinde ritüel özellikler taşıyan uygulamalar sergilemişlerdir. Bu uygulamalar daha çok evreni, tabiatı ve insan hayatını anlamlandırma çabası olarak ortaya çıkan mitlerden kaynaklanmıştır. Mitlerde var olan algılayış biçimi, ölüm olayı karşısında insanların içine düştüğü psikolojik durumların da etkisiyle birleşerek ölen kişiler için düzenlenen cenaze törenlerinin niteliğini ortaya koymuştur. Bu cenaze törenlerinde icra edilen ritüel uygulamalar kalıplaşmış davranış biçimleri olarak kuşaktan kuşağa aktarılmış ve adeta toplumun belleği olmuştur. Bunlar toplumların kültürel mirasları olarak kültürel sürekliliğin devamını sağlamaktadır. Türklerde de mitlerden kaynaklanan ve daha sonraki aşamalarda Türklerin kabul ettikleri dinlerden etkilenen cenaze ritüelleri vardır.

Ölüm, geçiş dönemleri içerisinde belki de insanı en çok etkileyen, en çok meşgul eden süreçlerden birisidir. Gerçekte ölümün kendisi anlık bir durumdur. Ancak insanın üzerinde bıraktığı etkiler ve insanın onun karşısında takınmış olduğu uzun vadeli tavırlar onu, insan hayatının adeta her anını kaplayan bir süreç haline getirmektedir (Boyratz, 2003:14).

İnsanoğlu var olduğu günden beri yaşam ve ölüm sırlarını öğrenmeye ve anlamaya çalışmış ve insanı yaratan nesneyi “nefes, tın, rüzgar, esinti” anlamlarına gelen sözcüklerle ifade etmiştir. Eski Türkler can ve ruh kavramı karşılığında tın (nefes) sözcüğünü kullanmışlardır. Yakutlar, tın, kut ve sür, Altaylılar tın, süne ve kut sözcükleri ile bu kavramı ifade etmişlerdir. Altaylılara göre, tın, süne ve kuttan başka insanın yula adı verilen bir de eşi vardır. İnanca göre, insan uyurken yulası her yerde dolaşabilir. Düş, yulanın gördüğü şeylerden ibarettir. Ölülerin serseri dolaşan ruhlarına Altaylılar özü, Yakutlar “üör” demişlerdir. Şamanistlere göre can, kanda ya da yürekte bulunur (İnan, 1995: 176).

Eski Türk inancına göre kişi öldükten sonra uçan bir ruh biçimine girmektedir. Batı Türklerinde ölüm için “şunkar olmak” terimi kullanılır. Öldükten sonra biçim değiştiren ruh için Anadolu Aleviliğinde bugün bile *don değiştirmek* terimi kullanılır. Dini inanışlara göre ölüm, ruhun değil bedeninin yok oluşu olarak algılanır. Ruhun tekrar başka bedende dirileceği inancı vardır.

Orta Asya’da Şamanist inançtaki Türklerin defin ve yas törenlerinde ölü kültü oluşturduğunu görmekteyiz. Ölüm sonrası uygulamaları yöneten kişi Şaman’dır. Şaman ölünün diğer dünyaya geçişini kolaylaştırmakta ve ölünün ruhunun tekrar yaşadığı yere dönerek orada bulunanları rahatsız etmesini önlemektedir (İnan, 1995:6).

İnsan topluluklarının inanış ve törelerinde ölüm ve ölümden sonra yapılan birtakım ritüeller, ölen kişinin toplulukla, yaşamla bağına devam ettirir. Bu gerek dini

gerekse dünyevî açıdan varlığın yok oluşunu kabullenmeyi süreç içine yaymak olarak değerlendirilebilir. Ölümden hemen sonra yapılan, insanoğlunun doğal tepkisi olan ve törensel yapı ile güçlendirilen yas etme ritüeli, sevilen kişinin yok oluşunu kabullenmeyi kolaylaştırıcı uygulamalardan biridir.

Ölümün doğal sonucu olan yas, sevilen birinin kaybından sonra gösterilen duygusal bir tepki olarak tanımlanabilir. Sevilen birinin ölümü ile yakınları ve sevenlerinin yaşadıkları ruhsal sıkıntı, sevilen kişiden fiziksel olarak hep ayrı kalma düşüncesiyle duygusal tepkiye dönüşür. Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunduğumuz bir insanın ölümünden duyduğumuz acı insancıl bir tepkidir.

İslâm öncesi Türk kültüründe ‘sıglatmak’, ‘ağlamak’ filinden türeyen sagu ile daha sonraki dönemlerde ‘ağı’, ‘sazlamag’, ‘tavs’, ‘ağıt’ adlarıyla bilinen sözlü edebiyat metinleri, öncelikle, ölüm sonrasında öleni anmak, övmek ve ona duyulan özlemi dile getirmek üzere üretilmişlerdir. Zamanla dünyanın faniliği, ömrün kısalığı, ayrılık, gurbet, çeşitli yoksunluklar, doğal afetler gibi konular, ağıtların kapsamını genişletmiştir.

Ölümün insan hayatının en önemli ve değişmez yasası olması, sonrasının bilinmezliği dolayısıyla insan zihnini hep meşgul etmiştir. İnsanlar dinî inançları ya da çeşitli düşünce sistemleri aracılığıyla ölümün ne olduğunu anlamaya çalışmışlardır. Ölüm ve ölümlle ilgili düşünceler sadece dinî inançların ve düşünce sistemlerinin değil, edebiyat ve sanat eserlerinin de temel konularından biri olmuştur.

“Bir ölüm üzerine belli bir geleneğe uyularak yapılan törenlerde yakılmış veya söylenmiş şiir” olarak tanımlayabileceğimiz ağıtlar, bazen bir türkü şeklinde toplum hafızasında uzun yıllar kalabilirler. Saguların devamı olarak kabul edebileceğimiz ağıtlar, önceleri sadece ölüm olayının ardından söylenirken zamanla deprem, salgın ya da vatan topraklarının işgali gibi konularda da söylenmiştir. Ağıtlarda şiiri ölenin ağzından söyleme geleneği bir üslup özelliği olarak görülür. Bu yolla ağıtçılar ölünün kendisine vasıflarını ve yaptığı işleri anlatarak daha etkili bir yol ortaya koymuş olurlar. Bazı ağıtlarda da ağıtçı söz konusu edilen kişi ölmemiş gibi onun giyinişinden atından vb. söz eder. Bugünkü bilgilerimiz ağıtların esas konuları ölüm olmakla birlikte hemen her çeşit üzüntüyü ifade eden metinler olduğunu söylüyor. Ölüm gibi geçiş törenleri olan askerlik ve düğünle ilgili şiirlerin de ağıt özelliği taşıyanları vardır. Ağıtlar genellikle ölü evinde ve kadınlar tarafından yakılır. Ağıtçı kadınların olması ve bunların belirli kurallar dâhilinde şiir söylemesi ağıt yakmanın bir gelenek olduğunu gösterir. Ağıtlarda ölen kişinin iyi yönleri üzerinde durulur. Bir bakıma ağıtlar ölümler için söylenmiş övgülerdir. Ancak İslâmiyet’te ağıt yakma, kaderi kınama, ölünün özelliklerini dövünerek anlatma hoş karşılanmamıştır (Artun, 2004: 153).

İnsan doğduğu andan itibaren hem kendi ölümünü, hem de idrak sahibi olduktan sonra çevresinde vuku bulan ölümleri solumaya başlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında aslında ölümün en az hayat kadar içimizde ve bizimle olduğu söylenebilir (Boyras, 2003:14).

Ağıtlarda, manzum ölüm tarihleri ve mezar kitâbelerinde ölüm ve ölümlle ilgili düşüncelere, inançlara, âdetlere ve uygulamalara yer vermişlerdir. Halk edebiyatında, ağıtlarda gerçekleşen bir ölüm olayı sonrasında ölenin ardından duyulan üzüntü, ölenin iyi yönlerinin anlatılması, kadere razı olunması, dünyanın geçiciliği, ölenin yakınlarına sabır ve metanet dilenmesi gibi konular işlenir. Ağıtlarda ayrıca feleğe sitem, dünya ve ahirete bakış, matem, dua ve iyi dilekler de yer alır.

Âşık edebiyatı, ölüm ve mezar temalı şiirler yönünden çok zengindir. Ölüm ve mezar çevresinde birçok inanma, âdet, töre, tören, ayin, kalıp davranışlar kümelenir. Bunlar insanları kuşatan değerlerdir. Âşık içinde yaşadığı toplumun değerleriyle, insan gerçeğini bireysel ve toplumsal boyutuyla dile getirmek, seslendiği kitlenin kimliğiyle uyuşmak zorundadır. Bir kültürde oluşan eserler, yazıldığı çağın ve içinde buldukları toplumun kültür anlayışı beğenisine göre şekillenir.

Âşıklar, şiirleriyle toplumun sosyo-ekonomik dinamiklerini ortaya çıkarmakta, milletin kültür birliğini sağlamaya katkıda bulunmaktadır. Âşıkların şiirlerine Türk toplumunun sağduyusu, günlük hayatı, dini, geleneği, dünya görüşü ve beğenisi yansır. Kültür toplumu oluşturan bireyler gruplar arasındaki kurumlaşmış ilişkiler bütünüdür. Her türlü toplumsal olgu kültür potasında eriyerek içerik ve bütünlük kazanır.

Âşıkların ölüm temalı şiirlerinde Türk milletinin arkaik inanma sisteminden İslamiyet'e geçinceye kadar kültür basamaklarına paralel olarak ölüm karşısındaki duygulanmaları ortaya çıkacaktır. Bu şiirlerde evrensel insan psikolojisi, ölüm ve mezarla ilgili kelime dağarcığı bir ölçüde ortaya konulacaktır. Bunlar bir yönüyle kültür atlasımızın bugünlere ulaşan geçmişten izlerini taşıırken, bir yönüyle de yaşanan dönemin insanından izler taşır. Bu şiirlerde inançları, insan ilişkilerinin biçimlenişini ve insan yaşamının çeşitli yönlerine ilişkin ipuçlarını buluruz.

Çukurova ve Kıbrıs Âşık Edebiyatında Ölüm Algısı

Âşıklık geleneğinde ölüm teması geleneğin düşünce ve sanat anlayışı doğrultusunda konu edilmiştir. Âşıklar ölümü yaşamın kaçınılmaz sonu olarak değerlendirmişlerdir. Âşıklık geleneğinde âşık sevgiliye kavuşmak için ölümü göze alır, sevgili zalimliğiyle âşıkları öldürür, rakip ise âşığın sevgiliye kavuşmasını engellediği için daima ölüme layık görülür.

Geleneğin çizdiği bu çerçeve dışında ölüm teması âşıklık geleneğinin ortak benzetmeleri ve kelime kadrosuyla işlenir. Bu temalar bir nasihatçi edasıyla din ve tasavvuf kültürüyle ilgili inançları yansıtır. Âşıklık geleneğinin oluşmasında ve gelenek içinde yetişen âşıkların şekillenmelerinde geçmişten günümüze kalan tarihi ve kültürel mirasın önemli bir yeri vardır. Çağının düşünce hayatı, inanç sistemi yanında yaşama biçimi, aşığın dünyası kavrayışını algılayışını, tavrını etkiler ve belirler. Çağının kültür değerleri içinde yoğrulan ve yeterli birikime kavuşan âşık devrinin estetik anlayışına uygun şiirler yazar.

Âşıklar ölüm ve mezardan etkilenip bunları şiirlerine konu etmişlerdir. Âşıkların şiirleri halkın ölümü algılayışına ve yorumlayışına ışık tutacak, çözüm getirecek ipuçlarını taşımaktadır. Çukurovalı âşıkların şiirlerinde ölüm geri dönülmez bir yol olarak düşünülmekte ve dünyaya gelen herkesin bir gün bu dünyadan göçeceği belirtilir. Bu dünyanın hiç kimseye kalmayacağı vurgulanmaktadır:

*Kimse baki kalmamıştır fanide
Ecel kapın çalar bir gün anide
Basıp çiğnediğin toprak seni de
İsmiyle müsemma yer insanoğlu* **Âşık İmami**

Kıbrıslı âşıkların destanlarında da yine ömrün geçiciliği belirtilmektedir. Ölüm temasıyla ilgili olduğu tespit edilen şiirlerin birçoğunda ölen kişinin ardından duyulan üzüntü ve ölüm sonrasında yaşananları içermektedir:

*Hastaneciler maktuleyi aldılar
Hepsi birden hünk urup ağladılar
Zevci nasıl kıydı öldürdü bu civanı
Etrafa yayılmışdır al kanı? (Atun-Fevzioğlu, 2002:129).*

Çukurovalı ve Kıbrıslı âşıkların şiirlerinde tevhid inancı dikkat çekmektedir. Mesela Kıbrıslı âşıkların yazdığı şiirde bu düşünce açıkça görülmektedir:

*Musalla taşına koydular cenazeyi
İmamete geçti Müfti Hâfız Ziyai
Girne kapısında kılındı namazı
Arş-ı alaya çıkardı tevhid avazı (Atun-Fevzioğlu, 2002:131).*

Aynı şekilde Çukurovalı âşıkların şiirlerinde de Allah'ın varlığı ve birliği düşüncesine vurgu yapılmaktadır:

*Allah bir, Resul hak ben ise kulum
Her nereye gitsem onadır yolum
Canlılara bir gün gelecek ölüm
Nefs-i emmareye kıydım da geldim* **Âşık Fidani**

Kişinin ölümünden sonra gittiği yerin Allah katı olduğu Kıbrıslı âşıkların şiirlerinde belirtilmektedir:

*Sarayönü camisinde okundu sela
Gitdi Allah'a gitdi gözleri ela*

Yaşı henüz yirmi iki idi

Güzelliği gitmiyor fikrimden hala (Atun-Fevzioğlu, 2002:303).

Çukurovalı âşıklarda da insanın ölümünden sonra Allah'ın huzuruna çıkacağı dile getirilir:

Niçin öyle gafil gafil durursun

Bir gün olur huzura varırsın

Neyin var neyin yok orda görürsün

Ne edersen orda et dedim gönül **Âşık Ferrahi**

Ölen kişinin ardından ağlamak ve yas tutmak her iki kültürde de mevcuttur. Kıbrıslı âşıkların şiirlerinde ve Çukurovalı âşıkların şiirlerinde bu geleneği görmek mümkündür:

Yüce dağ başında olmaz mı duman

Allah getirmesin başlara figan

Bu dünyada Kur'an, ahrette iman

Ameli kötü olan kula yazıktır

Âşık Fakir Kul

Cenazeyi götürdükleri cami Ayasofya

Ahbabları ağladı doya doya

Düşmanları da hazzider idi

Gitti deye öbür dünyaya

Gitdin Halid gitdin sen gelmez yola

Allah nasip eylesin bir kula

Akrabalarının başında saç kalmadı

Gültem gültem yola yola (Fedai, 2003:15).

Anonim halk edebiyatıyla ilgili olduğu tespit edilen Çukurova ve Kıbrıs'a ait halk kültürü ürünlerini ağıtlar oluşturmaktadır. Kişi ya da topluma acı veren her konu, ağıt konusu olmuştur. Ağıtlar incelendiğinde, ağıt söylemenin temel noktasını ölüm kavramının oluşturduğu görülmektedir. Türk kültürü içinde defin, yas ve ağıt söyleme geleneği birlikte var olmuştur. Defin, yas ve ağıt törenleri İslâmiyet öncesinde uygulanan şekil ve inanç biçiminin, İslâmiyet'le sentez oluşturarak varlığını koruduğu dini geleneklerdir (Uludağ, 1988:472).

Çok basit örgütlenme içerisindeki toplumdan başlamak üzere bütün toplumların ölüm ve ölüm sonrasıyla ilgili düşünceleri âdetleri, gelenekleri ve görenekleri belirlemektedir. İnsanlar yaşayan bir varlığın birden bire canlılığını yitirmesi, ortadan kaybolması

karşısında çeşitli şekillerde tepkilerini dile getirmek istemişlerdir. Edebiyatımızın değişik dönemlerinde, değişik şekillerde dile getirilen ölüm ve ölümlle ilgili duygulanmalar belirli türlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ölümle ilgili duygu ve düşüncelerin dile getirildiği türler arasında halk edebiyatındaki ağıtlarla divan edebiyatındaki mersiyeler önemli bir yer tutar (İsen, 1994:3; Bali ,1997:12).

Her toplumun ölüm ve ölüm sonrasında uyguladığı tören ve pratikleri vardır. Bu uygulamaların şekillenmesinde toplumun uygarlık düzeyi, gelenekleri ve dinî inançları belirleyici öge olmuştur. Ölüm ve sonrasında uygulanan pratikler ölüme karşı saygıyı, yaşanan üzüntüyü, ölüme karşı duyulan korkuyu yansıtmaktadır. Ağıt yakmak bu geleneğin bir parçasıdır.

Çukurova ve Kıbrıs'a ait ağıtlarda ölümün verdiği acı ve ölüm karşısındaki çaresizlik dikkat çekmektedir:

*Yanında açan mor çiçek
Temmuz gelişin soldu mu
Şu bebekten soracağım
Anan göçerken geldi mi*

*Gözüm akıyor selinen
Günüm geçmiyor elinen
Sana haber vereceğim*

Şener de geldi gülünen (Derlemeci: Gülden Leba, Kadirli, Anberinarkı köyü, Şubat 1995, kaynak Kişi: Muammer Güneş, 44, ev hanımı)

Kıbrıs anonim ağıtlarda da ölüm yarattığı acıyı gösteren örnekler çokça bulunmaktadır:

*Meluşanın dağları
İşler aşdı başları
Gurulmuş yaya benzer
Nazım Beyin gaşları*

*Gahve işdim filcandan
Nazımım gitti candan
Nazım beyin ölümü
Gız gardaşı Sultan'dan*

*Saatlara baktılar
Sustalara basdılar
Baba yiğit Nazım'ı
Bayram günü astılar*

*Havalar bulut dolu
Alem yasa boğuldu
Selam edin dostlara
Nazım rahmetlik oldu (Atun, 2008:130-131).*

Ölüm insanlarda çaresizlik durumu yarattığı için bunun tek suçlusunun hain felek olduğu düşünülmüştür. Kıbrıs ağıtından buna örnek verebiliriz:

*Feryadımdan dağlar taşlar iniler,
Değ taş değil can kuşum beniler,
Hain felek karşında güler
Ömrümü kesmeye hançerini biler (Yaldızkaya, 2000:22).*

İnsanların en büyük isteklerinden biri öldükten sonra sevdikleri tarafından unutulmamaktır. Bu sebeple ölen kişinin ağzından yazılan ağıtlarda bunu sıkça görmekteyiz:

*Mezarımı yakınına kazdırınız,
Üzerine tarihini yazdırınız,
Salim gardaş sana vasiyetim olsun,
Çocuklarımı hem beni arayınız.*

*Mezarımı uzun kazın boyuma,
Geliyorum Gülsüm Hanım uyuma,
Aşka dayanarak geliyorum,
Aç mezarı al beni de koynuna (Yaldızkaya, 2000:24).*

Âdet, İnanış ve Uygulamalarda Ölümü Algılama

Eski Türklerde ölüm halinde ruhun kuş şekline girerek uçup gittiğine inanılırdı ve eski metinlerdeki “sonkur oldu” (şahin oldu) sözünün bunu gösterdiği düşünülmektedir. Eski Türklerde defin merasimi için yaprak dökümü veya ağaçların yapraklanması beklenirdi. Büyüklerin mezarı toprak yığarak kurgan (tepe) yaparlardı. Çin sınırlarından Macaristan’a kadar uzanan bozkır yolu boyunca bu kurganlar yer alır. Eski Türklerdeki cenaze merasimine (yoğ) Çinliler “kubbeli otağ altındaki tabut” adını verirlerdi; çünkü Türk geleneğinde ölen kimsenin cesedi kubbeli otağ altına konarak otağın etrafında at koşturulurdu. Otağın kapısına gelince matem tutanlar gözlerini ve kulaklarını bıçaklardı. Matem işareti olarak saç kesilir, tütsü kullanılır, tütsülü matem meşalesi (yug yıpar) yakılırdı (Kocasavaş, 2002: 67).

Ölüm olayı insanlara selâ yoluyla duyurulur. Bir evde ağır hasta varsa zaten herkesin kulağı orada olur. Ölüm gerçeği ile karşılaşan ölü yakınları evden eve bağırıp çığırşırlar

ve komşular ölüm haberini duymuş olurlar. Uzak akrabalara ölüm telefonla haber verilir. Kaza, kalp krizi gibi ani bir ölümden, ölüm haberi alıştırma alıştırma söylenir. Hatta “öldü” demek yerine “hastalandı” demek tercih edilir (Altun, 2004: 34). Özellikle ölünün gömülmesiyle ilgili pek çok âdet ve inanma vardır ve geçmişten gelecek günümüzde hala yaşamaktadır. Eski Şamanist Türkler ve diğer Orta Asya ulularının defin törenleri hakkında Çin kaynaklarından geniş bilgiler ediniriz.

Göktürkler’in defin töreninde ölü çadıra konur, oğulları, torunları, erkek-kadın başka akrabası, atlar ve koyunlar keserek çadırın önüne koyarlar. Ölünün bulunduğu çadır etrafında atla yedi defa dolaşırlar. Yüzlerini bıçakla kesip ağlarlar ve bu töreni yedi kere tekrar ederler. Sonra belirlenen bir günde ölünün eşyalarını, atını ve ölüyü yakarak külünü belirlenen başka bir günde gömerler (İnan, 1986: 177).

Çin kaynaklarında Hunlar’ın defin törenine ait verilen haber, İsa’dan önce III. yüzyıla aittir. Bu habere göre; Hunlar ölülerini tabut içine korlardı. Bu tabut iç ve dış tabut olmak üzere iki katlıydı. Bu tabutları altın ve gümüş işlemeli kumaş ve kürklerle örterlerdi. Ağaçlar, dikilmiş mezarlıkları ve matem elbiseleri yoktu (Kocasavaş, 2002: 67).

Türk halkının inançlarına göre; ölüyü acele gömmekte, misafirlere yemek yetiştirmekte ve alınan borcu ödemekte acele etmekte hayır vardır. Sakıncalı bir durum yoksa, güneş battıktan sonra ölü gömülmez, ertesi sabaha bırakılır (Turan, 1982: 546).

Ölümün gerçekleşmesinden, cenazeye gelecek kişilerin toplanmasından sonra ölüyü gömmek için hazırlıklara başlanır. Bu hazırlıklar; yıkama, kefenleme, cenazenin taşınması, cenaze namazı işlemleriyle gerçekleştirilir.

Ölüyü gömmek için önce dinsel ve geleneksel kurallar içinde yıkamak gerekir. Yıkama işini ölü yıkayıcılar, hocalar, ölünün yakınları, bu işi bilen insanlar yapar. Ölü yıkama işi evin içinde, bahçesinde veya hastanede yapılabilir. Ölünün yıkandığı su, temiz olduktan sonra her yerden alınabilir (Altun, 2004: 327).

Bu dünyadan göçerken götürülen kefen, eskiden bugüne hep önemli tutulmuştur. Kefeni ya da kefenin parasını hazırlamaya her zaman önem verilmiştir. Kefen, dışarıdan bir iplikle dikilmez, kefenin kenarından çekilen kendi ipliğiyle dikilir (Altun, 2004: 329). Halk arasında öldüğü zaman başkasına yük olmasın, kefen telaşı olmasın ya da kendi helal parasından olsun düşünceleriyle kişinin sağlığında kefenini alıp bir köşeye saklaması ya da bunun için para ayırması âdetine rastlanır (Örnek, 1979: 52).

Cenaze tabut ile taşınır. Tabut yapımında kullanılan malzeme tahtadır. Camilerde hazır bir tabut bulunur ve herkes defin sırasında bu tabutu kullanır. Cenaze namazına ise ölü yakınları ve dileyen herkes katılabilir. Cenaze namazını erkekler kılar, kadınlar cenazeyi mezarlığa yakın bir yerden izlerler (Altun, 2004:331). Cenaze evin önüdeyken ve cenaze namazından önce bir helalleşme yapılır.

İslam Dinine göre, Müslüman olan herkesin cenaze namazı kılınır. Cenaze

namazının kılınması için, ölünün Müslüman olması, İslami kurallara göre yıkanmış olması, cemaatin olması, cemaatin tabutun önünde olması, namazı kıldıracak imamın kibleye karşı yere yakın bir yere konmuş olan tabut içindeki ölünün göğsü hizasında durması gerekir. Cenaze namazı dört tekbirden meydana gelir. Cenazenin önünde imam, imamın arkasında cemaat sıralanır. Cenazenin kadın, erkek, çocuk ve kız çocuk oluşuna göre namazda okunması gereken dualar değişir. Cenaze namazı ile namazı kılınan ölü hakkında bir çeşit “aklama” yapılır (Örnek, 1979: 54).

Cenaze namazından sonra ölü, halk arasındaki adıyla “ebedi istirahatgâhi” olan mezarlığa götürülür. Mezar yeri, köylerde ölüm olayının hemen duyulmasından sonra eş dost tarafından kazılarak hazırlanır. Şehirde bu işi belediyeler yapar. Ülkemizde ölünün üstüne toprağı erkekler atar. Pekçok yerde kadınlar mezarlığa bile gelmez. Konya/ Ermenek /Beşyayla’da mezarlıkta cemaat, eline birer küçük taş alarak bu taşta “külhüvallah” suresini okur ve mezara atar (Yıldız, 1968: 4744).

Mezarlıklar, gerek köy gerek kasaba ve şehirlerde oturma yerlerinin hemen dışında yer alır. Genellikle yol kenarlarına kurulmuştur. Ülkemizde mezarlıkların çoğu terk edilmiş bir görüntü çizer. Bir kısmı ise derli toplu, çiçekli ve süslü bir parkın özenli görünüşündedir. Köy ve kent mezarlıklarının genel görünüşü arasındaki fark, mezarların tipleri, yapımı, taşları ve süslemesi ile kendini gösterir. Büyük kentlerde kubbeli, pahalı, taşlı, mimar elinden çıkma mezarlıklara rastlanır. Mezarların süslenmesi için ağaç, ç,çek ve belli otlar kullanılır. Mezarların başına ağaç dikmek, üzerlerine çiçek ekmek, bakımlı otlar yetiştirmek daha çok ilçe ve kentlerde görülür (Örnek, 1979: 65).

Çin kaynaklarında eski Türklerin yas tutma âdetlerine dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre; yas tutanlar ölünün bulunduğu çadırın etrafında atlarıyla süratle dolaşırlar, bağıra çağıra ağlarlar, saçlarını başlarını dağıtırlar, ölenin atlarını, kuyruklarını keserek kurban ederler, yüzlerini, kulaklarını parçalarlar, keserler ayrıca yemek verirlerdi. Bu âdete Manas Destanı’nda da rastlanmaktadır. Yine yas alametlerinden bir diğeri de elbiseyi ters giymektir. Kırgız-kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip ağlarken ters oturur ve elbiselerini ters giyerler. Bu âdete Anadolu’nun bazı bölgelerinde rastlanmaktadır (Kocasavaş, 2002: 73).

Ölen kişinin ardından ağıt söylendiği gibi yas da tutulur; ancak İslamiyet’e göre ölünün ardından ağlamak, yas tutmak doğru değildir (Altun, 2004: 353).

Ölenin dinsel törenle ve yemekle anıldığı belli günler vardır. Bunlar kırkinci ve elli ikinci günleriyle, yıldır. Az olmakla birlikte üçü ve yedisi de anılır. Belirli sayılarla karşılanan bu tür günler, söz konusu sayılara kazandırılmış olan dinsel, büyüsel ve geleneksel niteliklerden dolayı önemsenmişler, giderek bir takım adetlerin bünyelerine ana öge olarak yerleşmişlerdir (Örnek, 1995: 220).

Ölünün arkasından cenaze evinde Kur’an-ı Kerim okutmak en yaygın olan gelenektir. Ölünün her Cuma akşamı evine gelip kendisi için Kur’an-ı Kerim okunup okunmadığına

baktığına inanılır. Buna inanan ev sahipleri de ölünün ruhunu memnun etmeye çalışırlar (Altun, 2004: 341).

Anadolu'da ölüyü anma günleri değişik adlar altında olmakla beraber İslamî geleneğe göre bu günler gerçekleşmektedir. Örneğin; Dağıstan'da defin işleminin yapıldığı gün, ölünün akrabaları sadaka olarak kavurma, helva ya da lavaş ekmeği dağıtırlar. Yörüklerde ise bir evden ölü çıkınca üç gün ölü evinde ocak yakmak yasak, ayıp sayıldığı için ev sahibinin yiyeceğini komşular ve dostlar sağlamaktadır (Altun, 2004: 342).

Adana ve çevresinde ölünün belirli günleri olarak 3. 7. 40. ve 52. günlerini görmekteyiz. Bazı çevrelerde 2. günü, ölünün yakınları mezarlığa gitmekte ve orada "çörek" (simit) dağıtmaktadır. Ölü gömüldükten sonra eve gelindiğinde, topluca yemekler yenilmektedir. Ölü sahibinin durumu iyiye, bu günde hayvan kesilmekte, onun etiyle yemekler pişirilmektedir. Komşular tarafından yemek getirilmesi kimi çevrelerde bir hafta iken, kimi çevrelerde 15-20 gün olmaktadır. Mezarlık dönüşü yenen yemek "pılav ve hoşaf"tan oluşmaktadır. Aynı gün ölünün ruhuna yenen bu yemekle birlikte, ölenin ruhu için Kuran okunmakta, hatim indirilmektedir. Ölünün 3.günü bütün çevrelerde helva kavrulmakta, dualarla kavrulmuş bu helva, dağıtılmaktadır. Böylece, helvayı yiyen kişilerin de ölünün ruhuna "fatiha" okuması beklenmektedir (Başçetinçelik, 1998).

Kıbrıs'ta ise eskiden birisi öldü mü ertesi güne kadar bekletilirdi. Ölünün başı altına bıçak konur, Türkler ölüyü kefen sararlar. Mezarın güney altını kayalar ve kefen bağlarını çözüp gömme işini öyle tamamlarlardı. Türklerde aynı gece evinde, üçünde, kırkında ve yıldönümünde dini tören yapılır, mevlid okutulurdu ve kırk yemeği yapılırdı (Halkbilim Sempozyumları, 1986:64).

Günümüzde seyrelmekle birlikte Kıbrıs Türklerinde ölümlere kına yakma adeti vardır. Cenaze yıkandıktan sonra hazırlanan kına el ve ayak parmaklarına yakılır. Avuç içine konmaz. Bu kına kişinin selamet yolunda Müslüman olduğunun işareti olarak kabul edilir. Cenaze, kınası yakıldıktan sonra kefenlenip öyle gömülür (Yorgancıoğlu, 1980:214).

Sonuç:

İnsan hayatının başlıca üç önemli geçiş dönemi olan doğum, evlenme ve ölümle ilgili birçok inanç, âdet, töre, tören, dinsel ve büyüsel özlü pratik kümelenmiştir. Bütün bunlardan amaç kişinin bu geçiş dönemindeki durumunu belirlemek, kutsamak, kişiyi var olduğuna inanılan tehlike ve zararlı etkilerden korumaktır. Geçiş dönemi inanmalarının eski Türk kültürüyle bağları vardır. Türk kültürü, İslami kültür dairesine girildikten sonra bir bölümü aynen yaşatılmış, bir bölümü İslami kültürde yeniden yapılanmıştır. Bir çok eski ritüel işlevini kaybetmiş adet olarak sürdürülmektedir.

Geçiş dönemleriyle ilgili inanç, inanma ve pratikleri yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş belli kalıpları olan bir bütündür. Bunlarda Türk insanının düşünce

yapısını, kültürünün sergilenişini değerlerini, dinamiklerini, dünyaya bakışını görüyoruz.

Ölüm, edebiyatta sık işlenen temalardan biridir. Ölüm, dinî-tasavvufî duyuş ve düşünüş çerçevesinde sonsuzluk ve ruhun ölmezliğı düşüncesiyle işlenir. İslâm inancında ölüm, karanlık ve meçhul değıldir. Mutlak son ve yok oluş anlamına gelmez. Aksine ölüm ikinci bir hayattır. İnsanın gerçek varlığı ruhtur ve ruh ölümsüzdür, ölümlü olan bedendir.

Âşıklar, ölüm ve mezar konulu şiirlerini işlerken, İslami ahlakın kurallarına uyulmasını öğütler. Dünyanın geçiciliğini anlatırlarken, gerçek ebedi mutluluğun yollarını şiirlerinde dile getirirler. Âşıkların dini konulardaki bilgileri yüzeyseldir. Onlar inançlı fakat mutaassıp değıldirler, şiirlerinde Allah'ın birliğini, peygamberleri anlatırlar, din ulularını sıralarlar. Dini bilgiler âşıklık geleneğinin aktardığı kalıp bilgiler olarak alınıp tekrarlanır. Âşıklar ölümü daha çok yazgı çizgisinde yorumlayıp Allah'ın mutlak egemenliğı karşısında yapacak bir şeyin olmadığını söylerler.

Çukurova ve Kıbrıs halk kültüründe ölüm olayının çevresinde toplanan, ölümün çeşitli yanlarını vurgulayan, âşıkların şiirleri ve anonim ağıtlar ile âdet, inanış ve uygulamalar halkın ölümle ilgili duygu, düşünce, tepki ve davranışlarına ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- Artun, Erman (2005), “Osmaniye’de Ağıt Söyleme Geleneğı ve Osmaniye Ağıtları”, Karacaoğlan’dan Bela Bartok’a Dadaloğlu’ndan Âşık Feymani’ye Osmaniye Kültür Sanat ve Folklor Sempozyumu, 2004, **Osmaniye, Karacaoğlan’dan Bela Bartok’a Dadaloğlu’ndan Âşık Feymani’ye Osmaniye Kültür Sanat ve Folklor Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 8-34.
- (2013). **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Karahan Yayınları, Adana.
- (2013). **Türk Halkbilimi**, Karahan Yayınları, Adana.
- Atun, Suna-Bülent Fevzioğlu, (2003), “Kıbrıs Türk Halk Edebiyatı Destanlarında İşlenen Maddi Öğeler”. **Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar ve Ağıtlar Üzerine Bilgiler, Belgeler, Araştırmalar, Cilt 2**. Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, KKTC.
- Altun, Işıl (2004), **Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm**, Yayıncı Yayınları, Kocaeli.
- Avcı, A. Haydar (1988). **Halkbilimi Araştırmaları I**. Ankara.
- Boyraz, Şeref (2003), **Türkiye’de Mezar Taşı Sözleri**, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erginer, Gürbüz (1997). **Kurban, Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri**, İstanbul, s.211.
- Fedai, Harid (2004), **Kıbrıs Türk Kültürü Makaleler 1**, Mağusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, KKTC.

- (2003), **Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler 2**, İstanbul.
- İnan, Abdulkadir (1995). **Tarihte ve Bugün Şamanizm**. Ankara: T. T. K. Yayınları.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1984). **Türk Halk İnanç ve Edebiyatımızda Evliye Menkabeleri**. Ankara, s.3-23.
- (1992). **Menakıbnameler**, Ankara, s.10-14.
- Yorgancıoğlu, Oğuz (1986), **Halkbilim Sempozyumları**, K.K.T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, KKTC.
- (2000), **Kıbrıs Türk Folkloru**, Genişletilmiş İkinci Baskı, KKTC.

Öz

Çukurova ve Kıbrıs Halk Kültüründe Ölümü Algılama

Ölüm, edebiyatta sık işlenen temalardan biridir. Ölüm, dinî-tasavvufî duyuş ve düşünüş çerçevesinde sonsuzluk ve ruhun ölmezliğı düşüncesiyle işlenir. İnsanın bu dünyadaki ömrünün ‘amelleriyle’ birlikte ‘öteki’ dünyadaki varlığının da işareti olduğuna inanılır ve bunun için yaptıklarımızın iyi ve kötü anlamda mutlak bir karşılığının oluşuna inanılır. İslâm inancında ölüm, karanlık ve meçhul değildir. Mutlak son ve yok oluş anlamına gelmez. Aksine ölüm ikinci bir hayattır. İnsanın gerçek varlığı ruhtur ve ruh ölümsüzdür, ölümlü olan bedendir. Âşıklar, ölüm ve mezar konulu şiirlerini işlerken, İslami ahlakın kurallarına uyulmasını öğütler. Dünyanın geçiciliğini anlatırlarken, gerçek ebedi mutluluğun yollarını şiirlerinde dile getirirler. Âşıkların dini konulardaki bilgileri yüzeyseldir. Onlar inançlı fakat mutaassıp değildirler, şiirlerinde Allah’ın birliğini, peygamberleri anlatırlar, din ulularını sıralarlar. Ölüm korkunç ve korkulacak bir durum değil, her canlının, her insanın yaşayacağı bir gerçeklik olarak dile getirilir. Dini bilgiler âşıklık geleneğinin aktardığı kalıp bilgiler olarak alınıp tekrarlanır. Âşıklar ölümü daha çok yazgı çizgisinde yorumlayıp Allah’ın mutlak egemenliğı karşısında yapacak bir şeyin olmadığını, yaratanın her şeye gücünün yettiğini söylerler. Çukurova ve Kıbrıs halk kültüründe ölüm olayının çevresinde toplanan, ölümün çeşitli yanlarını vurgulayan, âşıkların şiirleri ve anonim ağıtlar ile âdet, inanış ve uygulamalar halkın ölümle ilgili duyuş, düşünce, tepki ve davranışlarına ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çukurova halk kültürü, Kıbrıs Türk halk kültürü, Âşık edebiyatı, ölüm.

Abstract

The Culture of Death Detection in Çukurova and Cyprus Folk Culture

The notion of death is one of the themes which are handled in literature. Death is handled with the Sufi's perception and according to Sufi's ideas soul immortality and eternity are the infrastructure of the notion of death. What people do in the world in which people live in, we are responsible for them in future life. People believe that they will face their sins or good deeds in the future life. Meaning of death is not end of everything. Death is not dark and unbeknown. On the contrary, death is the second life for people. The real existence is soul and soul is immortal but body is mortal. In their poems which are related with death and grave, Minstrel advices that people should obey to Islamic rules. Meanwhile minstrels tell us life is temporary at the same time they tell people the way of eternal happiness. Minstrels' religious knowledge is smattering. Although they are religious, they are bigoted. They discuss the god, prophets and clergymen in their poems. Death is not a terrible situation. Each living being will face the fact of death in minstrels' poems. Religious information reflects minstrels' tradition. According to Minstrels death is a faith and god has absolute dominance on the universe. People cannot do anything against the dominance of god. In Çukurova's and Cyprus's folk culture, there are a vast number of mistrials' poems and laments which emphasize death and some effects of death. Moreover, traditions, believes, practises which are mentioned death and some effects of death shed light on people's thoughts, reflections and behaviours.

Keywords: Çukurova Folk Culture, Cyprus Folk Culture, Minstrel Literature, death.